

El punt de partida d'aquesta reflexió és una referència central a l'ètica en els mitjans de comunicació i en l'exercici del periodisme.

Els mitjans de comunicació i els seus professionals tenen una responsabilitat en un panorama tan intens de debat i de crisi com el que estem vivint. És una situació que està conduint a una considerable erosió de la confiança dels ciutadans en moltes institucions que fins fa ben poc tenien un bon reconeixement.

La premsa, els mitjans, els periodistes no estan exempts d'aquesta enorme davallada de la confiança. Més aviat s'han vist absorbits per l'huracà.

Ètica, valors, ètica professional.

Quan parlem d'ètica, la referència professional em sembla inexcusable. Es tracta de la connexió d'un concepte abstracte com és el de l'ètica amb la realitat concreta de l'exercici d'una professió.

Les reflexions sobre l'ètica professional del periodisme poden ajudar a entendre una mica millor el panorama de la comunicació amb el que ens enfrontem cada dia. I també els reptes que l'ètica planteja a l'exercici de qualsevol professió.

Simplificant molt, podríem començar per apuntar que en el món dels professionals un comportament ètic correspon bàsicament a una activitat que segueix les regles, els hàbits, les pràctiques establertes i admeses pel conjunt del col·lectiu professional.

Per tant, és fonamental que existeixi aquesta mena d'acord estable i acceptat sobre el que és i el que no ha de ser una determinada professió.

És corrent avui que aquestes idees bàsiques sobre el comportament ètic acabin trobant la forma d'un codi ètic. Per a mi, és un instrument que pot acabar tenint una importància menor o ser simplement irrellevant segons quines siguin les circumstàncies concretes de l'exercici d'una professió.

El cas de la professió dels periodistes podria ser paradigmàtic en aquest sentit. Els codis ètics hi són però també és evident que la seva incidència és limitada en uns moments de trasbals com els que estem vivint.

Descriurem, per tant, el cas de l'ètica de la professió periodística i mirarem d'observar-la com un model que pugui aportar referències a d'altres sectors.

L'ètica en el periodisme com a referència de l'ètica professional.

En l'àmbit de la professió del periodisme hi ha una considerable confusió en el terreny de l'exigència i les respostes ètiques.

La meua tesi és que aquesta desorientació es deriva, entre d'altres factors, de la gran incertesa i falta d'acord sobre el contingut central i les formes d'exercici de la professió de periodista.

No fa gaire vaig participar en una taula rodona, al Col·legi de Periodistes, organitzada pel grup de professionals que treballen en gabinets de comunicació.

És un sector de periodistes que es troba en una mena de permanent i una mica angoixant examen de consciència.

Els costa de confirmar-se a si mateixos que són periodistes com els altres. Els costa treure's de sobre el complex d'estar d'alguna manera a l'altre costat de la barrera. I aquí sorgeixen tots els problemes d'incomoditat ètica.

Estem fent el que realment sabem fer? Estem fent allò que hem de fer? Té un sentit allò que estem fent?

Per a mi és un exemple concret de dubtes i incomoditats que es deriven d'una gran incertesa sobre el contingut de la professió, sobre els seus perfils i fronteres. Crec que és molt rellevant que una professió tingui una referència col·lectiva, generalment acceptada i respectada sobre quina és la manera correcta d'exercir-la.

No hi ha, no hi ha hagut al nostre país gaire debat sobre la feina pròpia dels periodistes, ni tan sols en medis professionals. El debats han tendit a situar-se més aviat en la confluència entre periodisme i política, en la intervenció política del periodisme ...

Quatre teories sobre la premsa.

Es ben sabut que una de les maneres més segures d'enfrontar-se amb una situació difícil és retornar als clàssics. Back to classics és una recepta valuosa per a moltes situacions davant de les que ens trobem sense respostes.

Doncs bé, en el terreny de la interpretació bàsica de la premsa i del seu paper en el món contemporani crec que podem recórrer a una aportació essencial que és la dels autors Fred S. Siebert, Theodor Peterson i Wilbur Schramm (1956) en el seu llibre "Four theories of the press".

És un llibre molt curt, bàsic per entendre el periodisme modern, que va ser una referència central a les escoles i facultats fa ja molts anys i del que ara no es fàcil trobar rastre fora del món anglosaxó.

Les convulsions de la història contemporània han alterat considerablement l'equilibri que en el llibre es descriu entre les quatre grans teories bàsiques de la premsa, que els autors identifiquen com l'autoritària, la llibertària, la de la responsabilitat social i la comunista soviètica.

Els autors apunten que, en realitat, són dues les teories realment significatives perquè la comunista és una adaptació de la tradicional autoritària i la de la responsabilitat social podria ser una modificació o posada al dia de la llibertària.

La caiguda del mur de Berlín i l'enfonsament d'algunes dictadures històriques han alterat el panorama. Però no del tot.

L'aportació principal que fan els nostres autors és la descripció d'uns models. I crec que en el camp de la premsa, com en qualsevol altra disciplina, l'existència d'uns models és fonamental per

entendre la realitat des d'una perspectiva racional i científica.

Els models són descripcions simplificades de la realitat que ens ajuden a exercir l'observació comparativa, que és la base de l'actitud científica.

Des d'aquesta perspectiva, podríem dir que només les teories llibertària i/o la de la responsabilitat social tenen una vigència avui. Però seria una simplificació poc precisa.

La teoria llibertària es situa en la base de la ideologia professionalista anglosaxona, especialment americana. La teoria de la responsabilitat social inspira fonamentalment els plantejaments de la socialdemocràcia, i també d'una part de la pròpia premsa americana d'avui.

La teoria llibertària de la premsa.

El supòsit bàsic sobre el que descansa aquesta teoria és que la premsa no és de cap manera un instrument del Govern sinó, ben al contrari, un mecanisme a través del qual els ciutadans poden disposar d'arguments i d'informació que els permet fer-se una opinió sobre les polítiques

públiques i, si s'escau, adoptar posicions contràries al poder.

En plena coincidència amb les tesis lliberals de Mill, Stuart Mill, Locke ... no hi ha una única veritat completa i definida. La veritat es construeix a partir de les aportacions de moltes veritats. La premsa, en una felïç formulació, "és un partner en la recerca de la veritat".

Des de la ideologia lliberal s'ha plantejat històricament una proposició suggerent: la premsa com a "lliure mercat d'idees i informacions".

La teoria de la responsabilitat social.

La teoria de la responsabilitat social parteix de la idea que la protecció contra el poder del Govern no és garantia suficient per assegurar que aquelles persones que tenen alguna cosa a dir la puguin dir efectivament. I de la constatació que els propietaris i gestors de la premsa són, a l'hora de la veritat, els que decideixen quines persones, quins fets i quines opinions arriben a l'opinió pública.

Con a conseqüència, aquesta teoria proposa que la posició de quasi monopoli dels mitjans exigeix que siguin socialment responsables. I admet, en congruència amb aquest plantejament, que els periodistes no són unes persones totalment neutres, desposseïdes de tot posicionament polític.

Les teories autoritària i comunista soviètica han perdut rellevància però en queden residus substantius que conviden a una observació atenta i crítica.

Pel que fa al plantejament més o menys estrictament comunista tenim els cas immens de Xina i d'altres menors com Corea del Nord i Cuba.

I pel que respecta al sistema autoritari, a part de les poques dictadures que persisteixen que puguin ser clarament relacionables amb la ideologia feixista, és evident que se'n poden

observar reminiscències en les derives autoritàries de control dels mitjans que es registren en una gran diversitat de règims polítics, fins i tot en alguns nominalment democràtics.

La llibertat de premsa actual ha estat el fruit d'una evolució de segles que no ha tingut el mateix caràcter en tots els països. Ha estat diferent, per exemple, en els dos grans àmbits on podem considerar que es gaudeix d'un grau sòlid de llibertat de premsa que són els Estats Units (i Canada) i Europa Occidental.

Simplificant molt podríem dir que a l'Europa Occidental la consecució de la llibertat de premsa ha estat el resultat d'un procés de confrontació persistent amb els governs i que s'ha anat obrint pas poc a poc seguint l'itinerari de fases de democratització i de regressions que il·lustren la història del continent.

Als Estats Units, la història de la llibertat d'expressió descansa en un moment de canvi radical, en un canvi revolucionari. És el canvi que s'imposa amb la rebel·lió contra la corona britànica, la guerra i la constitució d'una nova república.

La doctrina de la Primera Esmena.

És significatiu que la proclamació de la llibertat de premsa quedi consagrada precisament dins de la primera esmena a la Constitució dels Estats Units, la primera de totes les esmenes, que s'aprova finalment el 1791 després de ser ratificada per tots els estats. La Constitució havia entrat en vigor només dos anys abans, el 1789.

Què és el que és rellevant per a nosaltres d'aquesta esmena?

Fonamentalment, que és la base sobre la que s'ha edificat tota la teoria de la llibertat d'expressió - la teoria llibertària - però, a més, perquè constitueix el nucli de la ideologia professional del periodisme als Estats Units.

Què diu la primera esmena a la Constitució del Estats Units?. Diu bàsicament una cosa: “Que el Congrés no podrà limitar per llei la llibertat de premsa” (“Congress shall make no law (...) abridging the freedom of speech or of the press...”).

Però la primera esmena ha tingut uns efectes que van més enllà de la configuració d'una doctrina estructurada i potent sobre el que impedeix i també el que protegeix i empara. Ha estat la base per a la construcció d'una autèntica ideologia professional per als periodistes dels Estats Units. Una ideologia professional que està ben definida i que tendeix a respectar-se tant pels periodistes com per les autoritats, per les administracions, pel Govern com es diu normalment en anglès.

És una forma d'entendre la professió que no ha estat radicalment alterada pel progrés d'unes interpretacions cada cop més pròximes a les pròpies de la teoria de la responsabilitat social. Podríem dir que als Estats Units, la ideologia professionalista descansa ara sobre uns plantejaments llibertaris matisats per les aportacions de matriu socialdemòcrata.

És significatiu posar de relleu que la doctrina de la Primera Esmena va ser interpretada de manera progressista en els anys trenta en constituir la base sobre la que la Federal Communications Commission va regular les concessions de l'espectre radioelèctric. És a dir, una norma pensada inicialment per evitar tota regulació va ser interpretada com a garantia del dret dels ciutadans a rebre una informació equilibrada.

A Europa hi ha hagut una major incidència d'una interpretació socialdemòcrata de la teoria de la responsabilitat social per una sèrie de factors històrics destacables: llargues etapes de govern dels partits socialdemòcrates o de coalicions àmplies i una major supervivència dels periòdics de partit i d'opinió.

Per a la teoria llibertària clàssica, Press and Government són dos pols enfrontats que han de conuiu. Perquè d'acord amb aquesta concepció, el periodisme és un instrument bàsic en el control del Govern, dels abusos del Govern que la teoria lliberal veu com inevitables i que són a la base de la revolta de les colònies nordamericanes. La idea d'una mena de combat permanent contra les tendències invasives del Govern, la lluita contra un possible retorn del despotisme que representava la corona britànica ...

Aquests pressupòsits condueixrn a una estricta separació entre la Premsa i el Govern.

El model professionalista nordamericà.

La separació entre la Premsa i el Govern és un pilar fonamental del sistema. És un aspecte bàsic que és respectat i que constitueix la base de la independència dels mitjans. La proximitat entre Premsa i Govern és tabú. A tots els nivells.

Per tant, separació, independència, vigilància, desconfiança permanent de la premsa envers els governs i les seves intencions. És un plantejament que es respecta i que té unes conseqüències pràctiques; una forma d'exercir la professió que se separa clarament de l'experiència que tenim en altres latituds.

Més enllà del que puguem conèixer del sistema a través de l'estudi i l'observació directa, ens han ajudat a tenir-ne una idea bastant cabal les molt nombroses pel·lícules o sèries de televisió que ens mostren reiteradament alguns dels aspectes més vius dels sistema. Potser la referència més pròxima que tenim ara sigui la de la sòlida sèrie de l'Ala Oest de la Casa Blanca que ens mostra amb molta fidelitat la diferència de posicions entre la premsa i els representants de la Presidència, i les dificultats serioses que tenen aquests últims per sobreviure a la tensió permanent.

Queda clar que els uns i els altres han de respondre a unes exigències ètiques diferents i amb freqüència enfrontades. El punt fonamental és que s'ha consolidat un determinat consens sobre els fonaments i els valors d'aquest plantejament professional. La premsa s'erigeix en vigilant davant dels possibles abusos del poder, del Govern en la terminologia nordamericana. És un paper que es reconeix. La mateixa Constitució li garanteix que el poder no interferirà.

I aquesta és la base sobre la que la premsa i els periodistes dels Estats Units han construït una interpretació consensuada de la seva professió.

Es podria derivar a partir d'aquí una relació molt desequilibrada. Molt favorable al rol vigilant de la premsa. Però la pròpia premsa ha afavorit unes compensacions per restaurar l'equilibri.

Veiem-ne alguns dels aspectes més rellevants.

En primer lloc, la ja mencionada separació entre Premsa i Govern amb totes les implicacions que comporta.

Una actitud de sospita davant de qualsevol intervenció governamental, ja puguin ser programes d'ajuda a la premsa, com subvencions de qualsevol tipus. Res de subvencions als mitjans. Perquè s'entén que una subvenció distorsiona totalment l'equilibri entre el Govern i una premsa que té voluntat i el deure de vigilar-lo.

És un plantejament tan estricte que condueix al rebuig radical de pràctiques com el pagament dels viatges, els regals o bé les invitacions a periodistes.

Posem alguns exemples concrets i pràctics. No es considera normal que el Govern pagui els viatges dels periodistes. No és una pràctica acceptable tampoc la invitació a dinar a periodistes individuals o a grups de periodistes

D'aquest rigor o incomoditat se'n deriva la fórmula de compromís que algun cop surt a la superfície en les pel·lícules de Hollywood: el recurs a la pizza i la Coca Cola com a solució excepcional per salvar les interpretacions més restrictives.

Un altre aspecte, encara més crucial de la ideologia professionalista nordamericana és l'autoimposició per part de la premsa d'unes exigències màximes de precisió i exactitud que contribueixin també a equilibrar la balança de la confrontació Premsa - Govern.

La premsa assumeix el rol de vigilància contra els abusos, les desviacions, en definitiva contra el risc del despotisme que està en l'arrel de la revolució americana però, en contrapartida, s'imposa un exercici responsable de la seva funció que es concreta en la precisió, l'exactitud (accuracy), la veracitat (truthfulness), la responsabilitat davant la ciutadania (public accountability), la imparcialitat (impartiality), l'ecuanimitat (fairness), l'objectivitat (objectivity) ...

Tot això ha conduït a l'estabilització d'unes determinades pràctiques o tècniques que defineixen

bé el periodisme nordamericà. I que estan en la base de l'exigència ètica que plantegen als seus professionals. Per exemple, una voluntat ben definida de respecte a unes tècniques periodístiques de qualitat, a l'aspiració a un exercici professional d'excel·lència.

I, en aquest context, com a mesura molt important, la necessitat d'una separació formal el més clara possible entre la informació i l'opinió. És una distinció que es reflecteix en l'estructura dels diaris i en la definició dels gèneres periodístics.

Els periodistes saben que les diferents formes del periodisme tenen unes regles diverses: una informació estricta - hard news – una crònica, un comentari, un editorial, etc. De retruc, els lectors poden identificar també quan es troben davant d'una forma o altra de periodisme.

Però la pràctica periodística derivada de la ideologia professionalista que estem comentant té unes altres implicacions molt destacables: la precisió en l'atribució de fonts, en la reproducció dels testimonis i en la identificació de les persones.

Vol dir, per exemple, que no és correcte fer passar per informació allò que no té un suport seriós en una font documental o personal. En tots els casos, aquesta procedència s'ha d'acreditar adequadament sense que això afecti la reserva raonable que un periodista pot mantenir per causes justificades de seguretat o de protecció d'algun altre dret personal.

I vol dir també que les afirmacions o declaracions d'alguna persona han de ser exactes si s'ofereixen com a textuals i, per tant, amb la protecció formal visible d'unes cometes. En aquest cas, s'entén que una declaració formal ha de correspondre a una persona que s'identifica clarament. No és admissible el recurs còmode a expressions laxes tipus "un veí", "un passavolant" o simplement "un testimoni".

Prova d'aquesta preocupació - i gust - per la precisió és l'obligació que s'imposen els periodistes per identificar correctament en la redacció del peu de foto a qualsevol persona que hi surti reflectida.

(És una paradoxa, en un context de separació entre la premsa i el poder, l'hàbit de prendre partit en les eleccions?

Potser respon a la idea que la premsa lliure ha d'ajudar l'opinió pública a formar-se una criteris sobre les polítiques públiques.)

Pot semblar que es tracta de matisos menors. Però si enfrontem una observació comparativa dels mitjans comprovarem fins a quin punt es presenta una diferència qualitativa rellevant.

La ràdio, la televisió, i encara més els mitjans electrònics constitueixen uns àmbits on l'aplicació d'unes pautes professionals exigents és encara més important per la dificultat que comporta el seguiment de les regles: la separació entre informació i opinió, la distinció entre gèneres periodístics, la valoració relativa de les informacions en mitjans seqüencials ...

La professió periodística a Espanya i Catalunya.

La meva tesi és que a Espanya en general, i la situació es pot fer perfectament extensiva a Catalunya, no tenim una premsa que descansi sobre una interpretació àmpliament acceptada del que és el capteniment professional correcte. L'exercici de la professió periodística a Espanya i també a Catalunya no té una referència tan clara i precisa com la que hem descrit en el cas dels Estats Units. És una situació que, lògicament, també és fruit de la història.

Una dada fonamental és el fet que no fa tants anys teníem aquí un model bastant pròxim o pròxim del tot al de la premsa autoritària. Això va conduir en el període final de la dictadura a la configuració d'un periodisme adversatiu, oposat al govern, però sobretot oposat al règim dictatorial. D'alguna manera es va produir un tancament del parèntesi i una tornada mimètica al periodisme d'opinió, de partit i de confrontació dominant en el primer terç del segle XX.

La transició política és un moment d'urgència. Poques empreses periodístiques eren realment modernes i viables, amb l'excepció destacable d'El País (1976). La majora dels mitjans no

tenien els recursos econòmics necessaris, una situació que afavoreix l'avantatge de la confrontació sobre la informació. Parlant en termes molt generals i simplificats, aquest estat de coses era acceptable per a algunes empreses periodístiques que perdonaven els diguem-ne excessos de les seves redaccions. Hi havia, clar, una preocupació per la informació però, sobretot, per la informació crítica, per la informació sobre tot allò que havia estat prohibit ...

En tot cas, el trasbals de la transició s'accentua en l'àmbit del periodisme quan el dilema entre reforma i ruptura es trasllada al cor de les redaccions. La tensió i la combativitat de molts periodistes concrets comença a generar por i desconfiança entre els propietaris de les empreses. I els canvis que alguns editors intenten suposaran un daltabaix considerable.

La reordenació del mapa polític, primer, amb una tendència a la consolidació de posicions centristes, els canvis tecnològics, la realineació gradual de les empreses i la crisi econòmica són factors que afavoreixen uns xocs remarcables en una llarga llista de redaccions i les primeres baixes (El Correo Catalán, Ya, crisi de Tele/eXpres, Diario 16, Diari de Barcelona ...). En aquest context, els periodistes tenen dificultats per adscriure's a un model de professió àmpliament acceptat. El periodisme reivindicatiu va fent fallida al mateix ritme que les empreses supervivents van prenent el control de la situació i comencen a situar-se sota la protecció de les grans forces polítiques que es van definint.

El resultat és visible: indefinició dels models de diaris, amb excepcions, caiguda de la qualitat, una determinada pèrdua de la credibilitat ... Són conseqüència en bona mesura de la inexistència d'un model que defineixi i reclami unes determinades exigències ètiques professionals. S'inicia al nostre país una nova situació de proximitat entre la premsa i la política que encara és vigent. Una proximitat que té el seu paral·lelisme en la proximitat entre periodistes i polítics concrets. La promiscuïtat ha arribat a ser llegendària en alguns casos. I és ben normal que en àmbits professionals es doni per suposada la veracitat de les relacions inapropiades entre uns periodistes concrets amb nom i cognoms i uns polítics també ben identificables.

En aquest context, s'han acabat considerant normals, sense cap resistència per part dels mitjans ni dels professionals, de les pràctiques de control del poder polític per la via del pagament dels desplaçaments dels periodistes, de les invitacions a àpats, etc... I, molt determinant, la consolidació com a normal d'una política activa de subvencions directes a mitjans. En el cas de Catalunya, específicament, subvencions atorgades pel propi Executiu. I atorgament de llicències d'activitat (emissores de ràdio i televisió) també per l'Executiu, no per un òrgan judicial o quasi judicial.

I com a resultat de tot això, una desorientació considerable sobre les formes de l'exercici periodístic. Que ha estat afavorida per la gradual desaparició de les referències professionals que tradicionalment han representat alguns periodistes veterans.

Com a conseqüència, baixa exigència de qualitat i de responsabilitat, davallada de l'autoestima professional i incertesa sobre els estils i els models periodístics. La imprecisió, la inexactitud no tenen normalment cap mena de sanció. És excepcional, molt excepcional, que els mitjans admetin els errors, una circumstància que ha estat letal per a la credibilitat davant dels electors.

X.R.

Aquest text es basa en una conferència pronunciada a l'auditori del Centre Coporatiu de Banc de Sabadell, el 29 de Gener de 2013.